

ATKURTAI LIETUVAI – 100 METŲ

Per šimtmetį Lietuvoje cirkuliavę pinigai

Jokiamė kitame šimtmetyje pinigai mūsų šalyje nesikeitė taip dažnai, kaip XX amžiuje. Mūsų seneliai ir tėvai pinigų pokyčius per savo gyvenimą išgyveno net aštuonis kartus. Atsisveikinę su daugiau nei du dešimtmečius gyvavusiu lietuvišku litu prisiminkime, kokias pinigų reformas mūsų šalis išgyveno nuo 1915-ųjų iki šių dienų ir ką jos davė Lietuvos žmonėms.

XX a. pradėjome su cariniais Rusijos rubliais (jei kalbėtume apie Didžiąją Lietuvą) ir laikinosios Rusijos vyriausybės „kernkomis“. Tolesnę seką lėmė pasauli sukretę įvairūs geopolitiniai įvykiai – I ir II pasauliniai karai: 1915–1918 m. vokiečių okupacija – ostrubliai, 1922–1940 m. Lietuvos nacionalinė valiuta – litas, 1940 m. trumpa sovietinės Rusijos okupacija – rubliai, 1941–1944 m. hitlerinės Vokietijos okupacija – reichsmarkės, 1944–1991 m. SSSR – stalininiai červoncai ir rubliai (su įvairiomis piniginių reformomis). 1991 m. atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę 1993 m. įvesta nacionalinė valiuta – litas, su kuriuo gyvenome iki 2015 m.

Osto pinigai (1916–1922)

Kai prasidėjo I pasaulinis karas, 1915 m. Vokietija užėmė Carinės Rusijos vakarines teritorijas. Vokietijos okupuotose kraštuose – Lietuvoje, Kurše, Balstogės, Suvalkų ir Gardino srityse – buvo sudaryta karinė administracija. Ši teritorija buvo tiesiogiai pavaldi Rytų kariuomenės vadui ir sutrumpintai vadinama Oberosto kraštu (das Land Ober Ost). Vokiečių okupacinė valdžia visą Lietuvos ūkį pajungė Vokietijos ūkiui remti ir jos kariuomenei išlaikyti. Tam naudoti net ir iki tol kursavę CR sidabriniai rubliai. Beje, carinis rublis buvo gana stabilus ir stiprus, prie kurio vietos gyventojai per daugiau nei šimtą okupacijos metų jau buvo pripratę.

Naujoji valdžia nusprendė iš gyventojų surinkti rublius ir pakeisti juos į vokiškus popierinius pinigus. 1916 m. nutarta išleisti specialią valiutą. Tai padaryti pavesta Rytų prekybos ir pramonės bankui, turinčiam centrą Poznanėje. Bankas suorganizavo specialią kredito kasą – Rytų skolinamąją kasą (Darlehnskasse Ost), kuri turėjo atlikti emisijos banko funkcijas vokiečių okupuotuose rytiniuose kraštuose, išskyrus Lenkiją. 1916 m. birželio 26 d. buvo įkurtas Rytų skolinamosios kasos Kauno skyrius, įpareigotas išleisti į apyvartą pirmuosius pinigus – rublius, dar vadintus ostrubliais. Ostrubliai buvo paskelbti vienintele teisėta valiuta Lietuvoje (ostrublis prilygintas vokiečių marki 1:2). Šalia popierinių ženklų kursavo geležinės 1, 2, 3 nominalų kapeikos. Monetos kaldintos Berlyne ir Hamburge. Įrašai monetose buvo vokiečių ir rusų kalbomis.

Buvo išspausdinti dideli 1, 3, 10, 25 ir 100 rublių banknotų tiražai. Rytų skolinamosios kasos rubliai dvipusiai, įrašai keturiomis kalbomis: averse – vokiečių, reverse – lietuvių, lenkų ir latvių. Nesudėtinga spauda, ornamentika, prasta popieriaus kokybė. Dėl to šie pinigai dažnai buvo padirbinėjami. Kaip netikrų pinigų centrai garsėjo Vilnius, Kaunas, Šiauliai, Ryga, Liepoja. Rytų skolinamoji kasa leido popierinius pinigus nesirūpindama jų padengimu prekėmis ar kitu turtu (tik Vokietijos, Rusijos pinigais ir privačių įmonių vertybiniais popieriais), neturėjo brangiųjų metalų ir tvirtos valiutos pagrindo. Valdžia vertė šiais pinigais mokėti mokesčius, baudas, jais buvo atsiskaitoma už rekvizuojamus žemės ūkio produktus. Algos darbininkams taip pat turėjo būti mokamos šiais rubliais. Tačiau vietos gyventojai jų nemėgo, juos ėmė nenoriai, stengėsi kuo greičiau išleisti, nors šie pinigai buvo prilyginami cariniams rubliams. Beje, Rytų skolinamoji

kasa žadėjo likvidavimo metu savo piniginius ženklus iškeisti į carinius rublius. Vokietija tikėjosi nugalėti Rusiją – jai žlugus, išnyktų ir pinigai. Lietuvos gyventojai greitai perprato okupacinės valdžios gudrybę, todėl neskubėjo keisti tikro sidabro į surogatinius pinigus. Tada Vokietijos valdžia nutarė ostrublius palaipsniui išimti iš apyvartos. 1917 m. Rytų skolinamoji kasa reorganizuota į atskirą kredito įstaigą ir perkelta iš Poznanės į Kauną.

1918 m. vietoj rublių buvo pradėtos spausdinti vietinės markės (arba ostmarkės). Ostmarkė buvo prilyginta marki santykiu 1:1. Buvo išleista didžiulė, niekuo nepadengta 0,5, 1, 2, 5, 20, 50, 100, 1000 nominalų ostmarkių emisija. Jų ornamentika artima rubliams, įrašai vokiečių, latvių ir lietuvių kalbomis. Ženklų averse išreikšta garantija Rytų skolinamosios kasos ženklus ateityje iškeisti į reichsmarkes.

Po Vokietijos pralaimėjimo Pirmajame pasauliniame kare 1918-ųjų vasario 16 dieną Lietuvos Taryba paskelbė nepriklausomybę, nors šalyje dar šeimininkavo vokiečiai (kapituliacija paskelbta 1918 m. lapkričio 11 d.) Tuo metu visas jėgas turėdama telkti kovoms su išorės priešais Lietuvos Respublikos vyriausybė negalėjo įsivesti savų pinigų (trūko lėšų), todėl buvo priversta naudoti nuvertėjusias ostmarkes. Ir tai tapo šokia tokia parama formuojant jau lietuvišką Vyriausybę, stiprinant ūkį ir krašto gynybą. Lietuvos Vyriausybė visus 1918 m. vis dar buvo priklausoma nuo Vokietijos karinės valdžios ir jos paskolų. 1918 m. gruodžio 30 d. Lietuvos laikinajai vyriausybei pasirašius specialią sutartį su Rytų skolinamąja kasa, pastaroji įsitvirtino Lietuvos emisijos banko pozicijoje, o jose leidžiami ostai tapo teisėta mokėjimo priemone. 1919 m. vasario 26 d. Lietuvos vyriausybė auksino pavadinimu įteisino per Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvos teritorijoje kirsavusius vokiečių okupacinės valdžios pinigus ostmarkes, o jų šimtoji dalis pavadinta skatiku ir kursavo iki lito valiutos įvedimo 1922 m. Specialiai Lietuvai skirta ostmarkė buvo prilyginta vienai Vokietijos marki, o tai turėjo reikšti, kad už Lietuvoje cirkuliuojančią valiutą garantuoja Vokietijos valdžia. Lietuvos Vyriausybė, sutikdama įsivesti valiutą tokiomis sąlygomis, greičiausiai naujautė, jog taip pasiriša po kaklu akmenį, galintį nugramzdinti šalies finansų sistemą į dugną, tačiau kitokios išeities tada ji neturėjo. Po Versalio sutarties pasirašymo Vokietijai numatytos milžiniškos reparacijos pradėjo žlugdyti ir taip jau vos alsuojantį jos ūkį ir finansus. Į pragaištingą infliacijos verpetą Vokietija traukė ir Lietuvą. Lietuvai reikėjo žūbūt nusikratyti saitų su nuvertėjančia Vokietijos marke.

Tokia proga atsirado 1920 metų liepos 12 dieną, pasirašius taikos sutartį su Sovietų Rusija, pagal ją bolševikai karo nuostoliams atlyginti skyrė Lietuvai 3 mln. aukso rublių kompensaciją. Tuomet iš Rusijos gautos 10 rublių nominalo carinės aukso monetos buvo suldytos į aukso luitus ir atsidūrė JAV, Šveicarijos, Anglijos ir Švedijos bankų saugyklose. Turint šokių tokių aukso atsargų buvo galima galvoti ir apie savų pinigų išleidimą.

Lietuvos pinigai (1922–1940)

Nacionalinės valiutos įvedimo pasirengimas užtruko porą metų, o lietuviškų pinigų pavadinimas sukėlė daug diskusijų tiek Steigiamajame Seime, tiek spaudoje. Vyriausybės pateiktame Piniginio vieneto įstatymo projekte Lietuvos valiutą siūlyta pavadinti muštiniu, o jo šimtają dalį – skatiku. Toks pavadinimas patiko ne visiems, todėl atsirado gausybė kitų pasiūlymų: kai kam atrodė, kad reikia sugrįžti prie rublio, kiti siūlė dolerį, tretiems reikėjo lietuviškos markės. Kone kiekvienas Sei-

mo narys mėgino įpiršti savąjį lietuviškos valiutos vardą. Kokių tik jų nebūta: auksinas, arfa, grašis, kaltas, kirptukas, lietas, lietus, lyra, vytytis ir daugybė kitų. Pavadinti nacionalinę valiutą litu, o šimtają jo dalį – centu paskutiniaisiais svarstymo mėnesiais pasiūlė Seimo Ekonomikos komisijos pirmininkas Vaclovas Vaidotas. 1922 m. rugpjūčio 9 d. šis pavadinimas buvo įteisintas didele balsų persvara. Tuo pat metu Steigiamasis Seimas priėmė „Piniginio vieneto įstatymą“ ir Lietuvos banko įstatymą. Tai reiškė, kad šalyje įteisinta institucija, turinti išimtinę pinigų emisijos ir jų kontrolės teisę. Lietuvos banko steigiamajame susirinkime, kuris įvyko rugsėjo 27 dieną, jo valdybos pirmininku išrinktas ekonomistas profesorius Vladas Jurgutis. Iki pat šių dienų V. Jurgutis dažnai vadinamas lito tėvu.

1922-ųjų spalio 1 dieną įvestas litas ir ostmarkės, oficialiai dar vadintos auksiniais, pradėtos keisti į litus, už 175 ostmarkes mokant vieną litą. Litas pagal aukso vertę prilygintas 0,1 JAV dolerio. Toks kursas išliko iki pat 1940 metų. Tačiau niekas neskubėjo nešti vokiškų pinigų ir mainyti jų į lietuvišką valiutą. Atsargūs lietuviai, skaudžiai pamokyti ne vienos pinigų reformos, savais pinigais nepasitikėjo. Norėdamas padidinti pasitikėjimą naująja valiuta Lietuvos bankas priėmė nutarimą neišleisti į apyvartą nė vieno lito, 100 proc. nepadengto aukso ar užsienio valiutos atsargomis. Šio nutarimo buvo griežtai laikomasi.

1922 m. spalio 1 d. išleisti laikinieji Lietuvos Respublikos pinigai: 1, 5, 20, 50 centų ir 1, 5 litų banknotai. Atspausdinti jie Berlyne paskubomis, naudojant trafaretinius piešinius, papildytus lietuvišku tekstu ir Vyčiu. 1922 m. lapkričio 16 d. laikinuosius banknotus pakeitė Prahoje atspausdinti Lietuvos banko 1, 2, 5, 10, 20 ir 50 nominalų banknotai. Šios laidos centų banknotų piešiniai, kaip ir laikinųjų pinigų, nesudėtingi, popierius be vandenženklų. Litų banknotų projektus sukūrė Adomas Varnas (1879–1979), kartu vadovavęs komisijai, prižiūrėjusiai pinigų spausdinimą.

Vėlesniais metais buvo leidžiamos naujos pinigų laidos. 1924 m. išleisti 500 ir 1000 litų vertės banknotai. Banknotams naudotas popierius su vandenženkliais, sudėtingas spalvotas piešinys, vienoje pusėje jausta saugančioji raudonų ir mėlynų šilkų siūlų juostelė. Banknotai spausdinti ir 1927–1928 m. 1939 m. buvo užsakyti spausdinti 10 litų banknotai, kurie į apyvartą taip ir nebuvo išleisti. Ar šie banknotai pasiekė Lietuvos banką, šiandien atsakyti sunku. Keletą šių retų banknotų pavyzdžių 1941 m. pateko į Kauno valstybinį Kultūros muziejų (dabar M. K. Čiurlionio dailės muziejus). Visų šių laidų banknotus spausdino firma „Bradbury Wilkinson & Co“ Didžiojoje Britanijoje pagal Lietuvos banko generalinės tarybos patvirtintus Adomo Galdiko (1893–1969), Viliaus Jomanto (1891–1960), Antano Žmuidzinavičiaus (1876–1966) projektus.

Popieriniai lito smulkieji buvo išleisti „bėdos“ laikmečiu, kada kitos išeities nebuvo. Kadangi jie atspausdinti menkaverčiame popieriuje, tai netruko susidėvėti, apdrisko ir tapo visuomenėje nemėgstamais pinigėliais. 1924 m. birželio 20 d. priimtas Monetų įstatymas suteikė Valstybės Iždui išskirtinę teisę kaldinti ir leisti į apyvartą metalinius pinigus. Pirmosios Lietuvos Respublikos

monetos nukaldintos 1925 m. Didžiojoje Britanijoje: Londone – sidabrinės, Birmingeme – bronzinės ir vario-aliuminio. Nominalai: 1, 2, 5 centai (bronziniai), 10, 20, 50 centų (vario-aliuminio), 1, 2, 5, 10 litų (sidabro). 1936 m. Monetų Įstatymas paskelbė naują pinigų kaldinimo emisiją, kuri sutapo su Nepriklausomos Lietuvos Monetų kalyklos įsteigimu Kaune „Spindulio“ kalykloje, kuri veikė 1936–1939 m. Joje kaldintos bronzinės 1, 2, 5 centų ir sidabrinės 5, 10 litų monetos su 1936 m. data. Monetų šampai buvo kalami Belgijos karališkuose monetų rūmuose. Visų monetų averse vaizduojamas Vytytis, legenda /LIETUVA/. Reversei skirtingi: 10 litų monetose – Vytauto Didžiojo biustas, briaunoje įmuštas įrašas: „Vienybėje tautos jėga“. 5 litų monetose – Jono Basanavičiaus, briaunoje įmuštas įrašas: „Tautos gerovė – tavo gerovė“. Monetų autorius – skulptorius Juozas Zikaras. Kauno kalykloje senaisiais spaudais buvo kaldinamos ir 1925 m. pavyzdžio 1 lito monetos, nes ši serija nebuvo išimta iš apyvartos.

Prijungus Lietuvą prie Sovietų Sąjungos, 1940 m. lapkričio 25 d. piniginis vienetas tapo rublis, nors greta jo iki 1941 m. kovo 25 d. atsiskaitymai dar vyko ir litais.

Kad suprastume, ką reiškė litas paprastam Lietuvos gyventojui, pažvelkime į 1930 metų atlyginimus ir kainas. Tuo metu šiaip taip sudurti galą su galu vienam žmogui buvo galima už 90 litų per mėnesį, o tai buvo gerokai mažiau negu uždirbdavo kiemsargis ar valytojas, kurio pagrindinė alga sudarė 150 litų. Žinoma, čia kalbame apie valstybinėse įstaigose dirbusius žemiausios arba pirmosios kategorijos darbuotojus. Ketvirtosios kategorijos tarnautojai – raštininkai, policininkai, sodininkai, elektrikai per mėnesį uždirbdavo po 180 litų, vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojų mėnesio alga siekė 380 litų. 1930-aisiais, apie kuriuos dabar kalbame, Vakaruose jau buvo prasidėjusi didžiausia to meto ekonomikos krizė, jos bangos negalėjo nepasiekti ir Lietuvos, pirmiausia – jos finansų sektoriaus. Didžiųjų pasaulio bankų bankrotai ir kai kurių šalių valiutų, o ypač britų svaro, devalvavimas pridarė didelių nuostolių Lietuvos bankui, jo aukso banko atsargos sumažėjo tris kartus. Tai, kad pasitikėjimas litu ėmė kristi, liudija faktas, jog vien per 1931 metų liepos mėnesį kai kurie Lietuvos komerciniai bankai neteko kone trečdaliu juose laikytų indėlių – bijodami pinigų nuvertėjimo, žmonės masiškai atsiimdavo pinigus ir investuodavo į nekilnojamąjį turtą. Reikėjo skubiai gelbėti litą. 1935-aisiais, kai Lietuva pavėluotai, tačiau labai skaudžiai pajuto visus pasaulinės krizės padarinius, Vyriausybė apribojo užsienio valiutos pardavimą, smarkiai padidino muitus importuojamai produkcijai, o kai kurioms jos rūšims įvedė licencijas. Tuo pat metu buvo skatinamas eksportas suteikiant ūkininkams lengvatinius kreditus. Norėdamas padėti skolininkams, Lietuvos bankas kelis kartus sumažino palūkanų normas. Visos šios priemonės pasiteisino: 1940-aisiais Lietuvos banko aukso atsargos pasiekė prieškrizinį lygį. Didžioji dalis Lietuvos aukso buvo laikoma užsienyje (Didžiojoje Britanijoje, Šveicarijoje, JAV ir Švedijoje).

Dviejų okupacijų gniaužtuose (1940–1944)

1939 m. prasideda II pasaulinis karas. 1940-ųjų vasarą mūsų šalį aneksavo Sovietų sąjunga. Lietuva netenka politinės nepriklausomybės, jos teritorijoje dislokuojama okupantų kariuomenė. Rugpjūčio 1 dieną, Lietuvai dar formaliai nesant SSRS dalimi, Lietuvos bankas buvo nacionalizuotas. Okupantai pareikalavo, kad Vakarų bankuose

(Nukelta į 6 p.)

Per šimtmetį Lietuvoje cirkuliavę pinigai

(Atkelta iš 5 p.)

laikomas Lietuvos auksas būtų nedelsiant perduotas Maskvai, tačiau šiam reikalavimui pakluso tik Stokholmas. Šią gėdos dėmę Švedijos valdžia nusiplovė tik po 52 metų, ir šis jos poelgis labai pasitarnavo šiuolaikinio lito įvedimui. Tuomet, 1940-aisiais, aukso perdavimo Maskvai reikaluose nepanoręs dalyvauti Lietuvos banko valdytojas Juozas Paknys rugsėjį buvo atleistas iš pareigų, o vietoj jo paskirtas Aleksandras Drobnyš, dar po mėnesio nebeliko ir paties Lietuvos banko. Vietoj jo įsteigta SSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinė kontora.

Lietuvai įstojus į SSRS sudėtį, 1940 m. lapkričio 25-ąją greta vartojamo Lietuvos lito įvedama tarybinė valiuta – 1937 m. laidos SSRS valstybinio banko červoncai ir 1938 m. laidos valstybės išdo rubliai, smulkesniam atsiskaitymui 1937–1941 m. metalinės monetos – kapeikos. Oficialiai nustatytu kursu vienas litas buvo keičiamas į 90 sovietinių kapeikų, nors reali lito vertė rublio atžvilgiu buvo 3–4 kartus didesnė. Tūkstančiai atvykėlių iš So-

metu išleisti įvairaus pavyzdžio ikikariniai rubliai. Nuo okupacijų nualintame krašte didėjo skurdas, todėl buvo įvesta griežta normuoto gyventojų aprūpinimo pagrindiniais maisto produktais kortelių sistema. 1947 m. įvykdyta pinigų reforma – iš apyvartos išimti červoncai, o vietoj senųjų rublių įvesti naujo pavyzdžio to paties pavadinimo pinigai keičiant juos santykiu 10:1. Apyvartoje atsirado 1, 3, 5 rublių išdo bilietai ir 10, 25, 50, 100 rublių banko bilietai. Beje, ant šios laidos banknotų nominalų pavadinimai jau buvo rašomi ir lietuvių kalba (kaip ir kitomis okupuotų valstybių kalbomis). Visos ankstesnės pinigų laidos buvo anuluotos. Taip rublis buvo bent šiek tiek sustiprintas, gerokai sumažintas pinigų kiekis apyvartoje, kartu sumažintas prekių deficitas. Visgi finansinių problemų reforma neišsprendė, nes visaverčio rublio kurso atkurti nepavyko. Be to, realiai buvo keičiamos tik labai ribotos pinigų sumos. 1947 m. pinigų reforma nepalietė monetų, todėl po reformos jos buvo kaldinamos nepakitusio vaizdo.

viety Sąjungos, pirmiausia karininkai ir jų šeimų nariai, už bevečius sovietinius popierėlius šluote šlavė parduotuvų lentynas. Savaimė suprantama, kad greitai prekių parduotuvėse beveik nebeliko, o naujų įsigyti nebebuvo už ką. Tai buvo dar vienas Lietuvos gyventojų apiplėšimas. 1941 m. kovo 25 d. rublis tampa teisėta atsiskaitymo priemone. Keturis mėnesius drauge su okupantų pinigais cirkuliavę litai iškeliavo į krosnis ir virto dūmais, o monetos išgabentos į Maskvą ir sulydytos.

Sovietiniam rubliui karaliauti Lietuvoje buvo lemta vos tris mėnesius. 1941-ųjų birželio 22 dieną prasidėjus SSRS ir Vokietijos karui, vermachto daliniai Lietuvą užėmė per kelias dienas. Iš okupuotų Baltijos respublikų, dalies Baltarusijos ir Lenkijos buvo suformuotas okupacinis teritorinis vienetas – Ostlandas. Ginkluotosioms pajėgoms visuose okupuotuose kraštuose finansuoti buvo sukurta Vyriausioji reicho kredito kasų valdyba (RKK), turėjusi karo pinigų emisijos teisę. Hitlerininkai Lietuvoje įvedė specialiai okupuotiems kraštams skirtą piniginių vienetą – reichsmarkę (Vokietijos markės (reichsmarkės) cirkuliavo tik Vokietijos teritorijoje). 1941 m. birželio 25 d. Lietuvoje pradeda cirkuliuoti RKK markės, kuriose nebuvo žymima spausdinimo data. Greta jų kaip teisėta mokėjimo priemonė palikti rubliai. 1 markė prilyginta 10 rublių. Pagal prieškarinį paritetą 1 markė buvo lygi 2,38 lito, o 1 to meto markė prilyginus 10 rublių litas tekainavo 9 pfeningus, t. y. beveik 5 kartus mažiau nei prieš karą. Iš Lietuvos banko saugyklų į Vokietiją buvo išgabenta apie 30 tonų monetinio sidabro, verto 11 mln. litų. Tai buvo dar vienas krašto apiplėšimo įrankis. Kadangi patiems vokiečiams šiuos pinigus įvežti į Reicho teritoriją buvo griežtai draudžiama, siegė gabendavo ten prekes, mainais palikdami Lietuvoje bevečius popierėlius. Ilgainiui pačios reichsmarkės neteko ne tik vertės, bet ir prasmės, mat, normuodami net būtiniausių prekių pardavimą, okupantai įvedė korteles, be kurių, net ir turėdamas pinigų, nieko nenusipirksi. Žinoma, visų „kortelinių“ prekių buvo galima įsigyti juodojoje rinkoje, tačiau kainos ten buvo siaubingos.

Sovietų Sąjungos reokupacija (1944–1990)

1944-aisiais drauge su Raudonąja armija į Lietuvą vėl grįžo rublis, per visą likusį cirkuliavimo Lietuvoje laiką išgyvenęs bent dvi reformas. Pirmuosius ketverius metus čia galiojo skirtingu

Dar viena rublio reforma įvykdyta 1961-aisiais – tuomet šis piniginis vienetas buvo denominuotas. Nuo 1961 m. sausio 1 d. į apyvartą išleidžiami naujo pavyzdžio rubliai ir kapeikos. Reforma, palyginti su 1947 metų, praėjo mažiau skausmingai – 10 senųjų rublių buvo prilyginti vienam rubliui. Tuo pačiu santykiu pakeistos kainos, tarifai, atlyginimai – buvo išsvengta sumaištis. Reformos prasmė buvo grynai techninė – pinigų kiekiui pasiektus trilijonines sumas buvo sunkiau planuoti ir atlikti valstybinio masto ekonominius skaičiavimus. Šio leidimo pinigai išliko iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

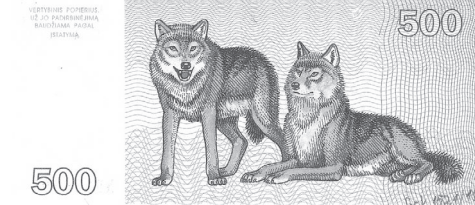
Žlungant Sovietų Sąjungai 1990 metais apyvartoje buvo milijonai menkaverčių rublių, už kuriuos nebuvo ką įsigyti, šalyje trūko prekių. Ko iš tiesų buvo vertas rublis, paaiškėjo po 1991-ųjų sausį įvykusios reformos. Jos metu iš esmės buvo konfiskuotos dalies piliečių grynaisiais pinigais laikomos lėšos. Svarbiausias reformos momentas buvo stambiausių 50 ir 100 rublių kupiūrų išėmimas iš apyvartos pakeičiant jas naujomis. Išsikeisti senuosius rublius į naujas kupiūras buvo skirtos vos trys dienos: nuo 1991 metų sausio 23 iki 25 dienos. Vienas asmuo galėjo pasikeisti ne daugiau kaip 1000 rublių – norint pakeisti likusias kupiūras reikėjo gauti specialios komisijos leidimą. Paskutiniame reformos etape balandžio mėnesį buvo tris kartus padidintos mažmeninės prekių kainos. Šia reforma agonijos apimtos SSRS vadovai mėgino atsakyti „perteklinių“ grynųjų pinigų ir nors iš dalies išspręsti prekių deficito problemą. Tačiau šis mėginimas davė itin nepageidaujamą rezultatą – infliacija peraugo iki hiperinfliacijos, kuri siekė nebe šimtus, o tūkstančius procentų. Istorija pasikartojo. 1921-aisiais Lietuvos finansų sistemą pradėjo griauti katastrofiškai nuvertėjusi ostmarkė, o po 70 metų – siaubingai sulysęs rublis, iš kurio zonos tuomet dar nebuvo ištrūkę. Maža to, Maskva, desperatiškai mėgindama susigrąžinti nepriklausomybę atkūrusią Lietuvą, pradėjo ekonominę blokadą ir nustojo tiekti ne tik naftą, bet ir grynusius pinigus. Tačiau pinigų blokada davė priešingą rezultatą nei tikėjosi Kremliaus strategai.

Laikinieji Lietuvos piniginiai ženklai

Dar iki Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. pradėta rengtis įvesti savus pinigus. Lietuvos banke buvo sudarytos specialistų grupės įvairiems pinigų reformos klausimams.

Siekiant apsaugoti rinką, 1991 metų rugpjūčio 5 dieną buvo įvesti Lietuvos laikinieji pinigai – bendrieji talonai. Prekių kortelės – talonai – buvo išduodami kartą per mėnesį, jų kiekį lėmė algos dydis, o panaudoti reikėjo per tam tikrą laiką. Norėdami pirkti prekes rubliais, žmonės turėjo kartu pridėti ir tokią pačią sumą talonais. Iš pradžių 1 talonas prilygo 2 rubliams, tačiau žmonėms tai buvo per brangu, kol vieneto kaina krito iki rublio, vėliau – iki 50 kapeikų.

1991 m. liepos 17 d. Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimu „Dėl bendrųjų talonų prekiams įsigyti įvedimo“, Lietuvos bankas išleido į apyvartą 0,10, 0,20, 0,50 ir 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 nominalų talonus. Leidžiami talonai neišsiskyrė savo dizainu – juose nebuvo vaizduojami iškilų asmenų portretai ar įžymios šalies vietos – 1991 m. laidoje buvo pavaizduoti driekžiai, garniai, sakalai, kiaunės, lūšys, briedžiai ir stumbrai. Vėliau – kiaunės, pempės, elniai, vilkai, meškos. Šie įvairių žvėrelių piešiniais išmarginti laikinieji pi-

nigai šnekamoje kalboje dažniausiai vadinti vagnorėliais arba žvėriukais (tuo metu vyriausybei vadovavo Gediminas Vagnorius). Iki 1992 m. „vagnorkės“ funkcionavo tik kaip prekių talonai.

1992 m. pradžioje buvo pasirengta įvesti litus, tačiau į apyvartą vietoj lito buvo išleisti sovietinių piniginių ženklų pakaitalai – 0,10, 0,20, 0,50, 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100, 200 ir 500 nominalo talonai. Nuo 1992 metų spalio 1 dienos talonai buvo paskelbti vienintele teisėta mokėjimo priemone Lietuvoje – tokiu būdu Lietuva pirmoji iš Baltijos valstybių išėjo iš rublio zonos. Būtent tada sukurta nacionalinė pinigų sistema. Nuo to laiko Lietuvos bankas galėjo kontroliuoti pinigų apyvartą šalyje, tad būtent 1992 metų spalio 2-ąją galime laikyti nacionalinio piniginių vieneto įvedimo data. 1992–1993 m. išleisti naujo pavyzdžio talonai (nors buvo leista naudoti ir 1991 m. laidos talonus). Pinigus spausdino „Spindulio“ ir „Raidės“ spaustuovės Kaune. Skirtingų nominalų talonų aversuose pavaizduoti augalai, o reversuose – gyvūnai. Kaip apsaugos priemonė naudoti įvairūs ornamentai. Ant visų talonų buvo įkomponuoti istoriniai Vyčio ar Gedimainaičių stulpų simboliai.

Lito įvedimas

1993 metų birželio 25-ąją į apyvartą buvo išleisti 1991 m. laidos 1, 2, 5 litų bei 1, 2, 5, 10, 20, 50 centų monetos bei 10, 20, 50, 100, 200, 500 litų banknotai, kurie buvo spausdinami JAV. Bendrusius talonus santykiu 100:1 pakeitė litas. Nors lito įvedimas 1993-ųjų birželį buvo grynai techninis dalykas, bet psichologiškai jis buvo labai svarbus, nes būtent 1993 metų birželio 25-ąją dauguma žmonių ir laiko tikrąją lietuviškų pinigų sugrįžimo dieną. Užtikrinti naujosios valiutos stabilumą padėjo, be kita ko, ir prieškarinio Lietuvos aukso dalis, kurią Vokietijos markių pavidalu mums grąžino Švedijos vyriausybė. Įvedus litą, jo vertė šiek tiek viršijo 4 JAV dolerius ir beveik nesikeitė iki 1994-ųjų, kai įvedus valiutų valdybos modelį, buvo nustatytas fiksuotas lito kursas – 4 JAV doleriai už litą.

Kuriant pirmuosius valstybės popierinių pinigų banknotus buvo nuspręsta vaizduoti Lietuvos iškiliausias žmones ir svarbiausius statinius. 1991 m. laidos banknotai buvo sąlygiškai stambių nominalų – 10, 20, 50, 100 (10 litų – Dariaus ir Girėno portretai, 20 – poeto Jono Mačiulio-Maironio/Rev. Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejus, 50 – Lietuvos patriarcho Jono Basanavičiaus/ Vilniaus katedra, 100 – švietėjo Simono Daukanto/

Vilniaus universitetas su šv. Jono bažnyčia.

Išryškėjus pirmosios litų laidos trūkumams, Lietuvos bankas 1993 m. išleido naujo pavyzdžio litų banknotų laidą ir papildomai įvedė 2 (Motiejus Valančius/ Trakų pilis) ir 5 (kalbininkas Jonas Jablonskis/ Petro Rimšos skulptūra „Vargo mokykla“) litų nominalo banknotus, kurie pakeitė tų pačių nominalų 1991 m. laidos monetas. Po metų išleista 1 lito (Žemaitė/ Palūšės bažnyčia) banknotų laida. 1997 m. šių nominalų banknotai išimti iš apyvartos ir pakeisti 1, 2, 5 nominalų monetomis. Kitų išleistų banknotų laidose pagrindinis siužetas išliko tas pats.

Monetos

1990 m. gruodžio 10 d. Lietuvos vyriausybė priėmė nutarimą Vilniuje įsteigti Lietuvos monetų kalyklą. Joje ir buvo kaldinamos visos centų ir litų apyvartinės bei proginės monetos (1991 m. laidos monetos kaldintos Birmingemo kalykloje Didžiojoje Britanijoje), 1992 m. nukaldintos pirmosios apyvartinės centų monetos. 1993 m. išleistos 1, 2, 5, 10, 20 ir 50 centų monetos (Av. LIETUVA/ Vytis ir kaldinimo metai/ Rev. nominalas ir geometrinis ornamentas su Gedimainaičių stulpais centre). Lietuvos monetų kalykloje 1997 m. pradėtos kalti naujos laidos 10, 20, 50 centų nominalo, o po metų – 1, 2, 5 litų nominalo apyvartinės monetos. 1998 m. išleistos 1, 2, 5 litų monetos skyrėsi iš esmės. Jų gamybai pasirinkti skirtingi metalai. 1 litas kaldintas iš baltos spalvos vario ir nikelio lydinio, 2 ir 5 litų monetos gamintos iš dviejų skirtingų lydinų. Jų viduryje yra baltos spalvos vario ir nikelio lydinys, aplink jį – geltonos spalvos vario, aliuminio ir nikelio žiedas, arba priešingai. Pagal šių nominalų pavyzdžius 1999, 2000, 2001, 2002, 2008, 2009 ir 2010 m. į apyvartą išleistos naujos litų emisijos.

2015 metai ir euras

Lietuvai rengiantis stoti į Europos Sąjungą, 2002-ųjų vasario 1 dieną litas buvo susietas su ES valiuta – euru santykiu 1: 3,4528. Taigi galima sakyti, kad eurą, nors ir kitokiu pavidalu, Lietuvoje jau turėjome visus pastaruosius 13 metų. 2004 m. gegužės 1 d. Lietuva įstojo į Europos Sąjungą. Dar Lietuvoje cirkuliuojant litams, ne vieną ir ne du kartus buvo bandoma priimti Europos Sąjungos valiutą, tačiau – nesėkmingai. 2014 m. birželio 4 dieną Europos Komisija ir Europos Centrinis Bankas paskelbė, jog Lietuva atitinka Maastrichto kriterijus ir pagaliau gali tapti euro zonos nare. Lietuva nuo 2015 metų sausio 1 dienos atsiveikino su ne vieną dešimtmetį gyvavusiu litu ir priėmė plačiai Europoje paplitusią valiutą – eurą. Lietuvoje leistų eurų monetų aversuose turėjo būti modifikuotas valstybės herbo simbolis Vytis, užrašai LIETUVA ir leidimo metai, aplink centrą (Vyti) išdėstytos 12 žvaigždžių atsižvelgiant į Europos pinigų sąjungos valstybių sukurtas monetas, taip pat valstybės įmonės „Lietuvos monetų kalykla“ ženklas. Taip Lietuvos bankas nusprendė dar 2004 metais. Net ir daugelis euro entuziastų galėtų pripažinti, kad atsiveikinti su litu buvo šiek tiek liūdna. Ir tai visiškai suprantama: vyresni žmonės arba patys prisimena, arba bent jau iš savo tėvų girdėjo apie prieškarinį litą, atlaikiusį visas krizes ir audras, ir jiems sugrįžę anos Lietuvos pinigai simbolizavo valstybės tęstinumą. Galbūt todėl nemažai žmonių euro įvedimo laukė su tam tikru nerimu – tvirtindami, kad visos pinigų reformos žmonėms neduoda nieko gero, o dažniausiai juos tik nuskurdina. Nors ir kaip skauda širdį netekus lito, lieka tik susitaikyti su šiuo sprendimu ir stengtis atrasti kuo daugiau euro privalumų.

Kretingos muziejaus fonduose yra saugoma 1150 vienetų pavienių monetų ir daugiau negu 800 vienetų banknotų.

Dalia PADRIEŽIENĖ

Kretingos muziejaus vyr. fondų saugotoja